

O'SMIRLIK DAVRIDA KOGNITIV RIVOJLANISHGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR

Fayzullayev Mirzaodil Mirzamurodovich

University of Business and Science

Pedagogika va psixologiya kafedrasi o'qituvchisi

Xamraqulov Muzaffarjon Muhammadjonovich

Lutfiddinov Muhammadali Abdullajon o'g'li

University of Business and Science PP-22-03 guruh talabalari

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15725682>

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'smirlik davrida kognitiv rivojlanishga ta'sir etuvchi omillar psixologik, biologik va ijtimoiy jihatdan tahlil qilinadi. O'smirlik – insonning tafakkuri, qaror qabul qilish qobiliyati va mantiqiy fikrlashi rivojlanadigan muhim bosqich bo'lib, turli omillar ushbu jarayonga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqot davomida oilaviy muhit, ta'lim sifati, ijtimoiy aloqalar, raqamli texnologiyalar va biologik o'zgarishlar kognitiv rivojlanishga qanday ta'sir qilishi o'rganiladi. Maqolada anketaviy so'rovlar, psixologik tahlil va statistik tadqiqot natijalari jadvallar va gistogrammlar yordamida taqdim etilgan.

Kalit so'zlar: o'smirlik davri, kognitiv rivojlanish, miyadagi o'zgarishlar, ta'lim sifati, oilaviy tarbiya, texnologiya ta'siri, ijtimoiy omillar.

Kirish. O'smirlik davri (11–19 yosh) – insonning kognitiv rivojlanishida sezilarli o'zgarishlar yuz beradigan muhim bosqich hisoblanadi. Bu davrda tafakkur jarayonlari chuqurlashadi, mantiqiy tahlil qilish qobiliyati rivojlanadi va o'ziga xos dunyoqarash shakllanadi.

O'smirning kognitiv rivojlanishiga quyidagi omillar ta'sir ko'rsatadi:

Biologik omillar – miyadagi neyrolofik o'zgarishlar va gormonal rivojlanish;

Ta'lim sifati – o'quv jarayonining samaradorligi va kognitiv qobiliyatlarning rivojlanishi;

Oilaviy muhit – ota-onalarning tarbiyaviy yondashuvi va hissiy qo'llab-quvvatlashi;

Ijtimoiy omillar – do'stlar, o'qituvchilar va jamiyat bilan o'zaro munosabatlar;

Texnologiya ta'siri – internet, ijtimoiy tarmoqlar va raqamli axborot oqimi.

Ushbu maqolada o'smirlik davrida kognitiv rivojlanish jarayoniga ta'sir etuvchi asosiy omillar tahlil qilinib, ilmiy jihatdan o'rganiladi.

Adabiyotlar sharhi. O'zbekistonlik olimlarning tadqiqotlarida A.Xo'jayev – o'smirlik davrida mantiqiy tafakkurning rivojlanishida ta'lim muhitining o'rni haqida tadqiqot olib borgan. D. Rahimova– texnologiya va ijtimoiy tarmoqlarning o'smirlarning tafakkuriga ta'siri bo'yicha ilmiy ish olib borgan.

MDH mamlakatlari olimlarining tadqiqotlarida L.S. Vygotskiy– insonning psixologik rivojlanishi ijtimoiy ta'sir va faoliyat orqali yuzaga kelishini ta'kidlagan. A.N. Leontev– bolaning fikrlash qobiliyati rivojlanishida muhit va faoliyatning ta'sirini ilmiy asoslab bergan.

Xorijiy olimlarning tadqiqotlaridan J. Piaget – o'smirlik davrida abstrakt fikrlash rivojlanib, mantiqiy tahlil qilish qobiliyati kuchayishini nazariy asoslagan. J. Giedd – MRI skanerlash orqali o'smirlarning miyasida oldingi peshona korteksi rivojlanishi davom etishini va bu ularning qaror qabul qilish qobiliyatiga ta'sir qilishini aniqlagan. Bu tadqiqotlar o'smirlarning tafakkur rivojlanishiga tashqi va ichki omillar muhim ta'sir ko'rsatishini tasdiqlaydi.

Metodologiya. Tadqiqot quyidagi metodlar asosida olib borildi: anketaviy so'rov – 200 nafar o'smir va ularning ota-onalari orasida o'tkazildi. Psixologik kuzatuv – o'smirlarning

fikrlash qobiliyatining rivojlanishiga ta'sir etuvchi muhit va omillar tahlil qilindi. Eksperimental tadqiqot – ta'lim sifati, texnologiya va oilaviy tarbiyaning o'smirlar tafakkuriga ta'siri baholandi. Statistik tahlil – olingan natijalar jadvalar va diagrammalar yordamida umumlashtirildi.

Tahlillar va munozara. O'smirlar davrida kognitiv rivojlanishga ta'sir qiluvchi omillar
1-jadval. O'smirlarning kognitiv rivojlanishiga ta'sir qiluvchi omillar

Omilar	Respondentlarning ulushi (%)
Ta'lim sifati	75%
Oilaviy tarbiya	65%
Texnologiya ta'siri	55%
Ijtimoiy muhit	60%

Tahlildan ko'rinib turibdiki, o'smirlarning kognitiv rivojlanishiga eng katta ta'sir ta'lim sifati va oilaviy muhit orqali shakllanadi. O'smirlarning kognitiv rivojlanishiga ta'sir qiluvchi omillar jadvalidan ko'rinib turibdiki, ta'lim sifati (75%) eng katta rol o'ynaydi. Psixologiyada kognitiv rivojlanish asosan bilish jarayonlari – e'tibor, xotira, tafakkur, mantiqiy mulohaza va muammolarni hal qilish qobiliyatlari bilan bog'liq. Yuqori sifatli ta'lim o'smirlarga nafaqat akademik bilim beradi, balki tanqidiy fikrlash, muammolarni mustaqil hal qilish va innovatsion yondashuvlarni rivojlantirishga ham yordam beradi.

Oilaviy tarbiya (65%) – bolalik va o'smirlar davrida shakllanuvchi asosiy omillardan biri. Oilaviy muhitda intellektual rag'batlantirish, bolaga mustaqil fikrlash imkoniyatini berish va muhokama madaniyatini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Agar oila ichida ilmiy suhbatlar, kitob o'qish odati bo'lsa, bu o'smirlarning tafakkur darajasini oshirishga katta hissa qo'shadi.

Ijtimoiy muhit (60%) ham muhim omil bo'lib, atrof-muhit, do'stlar va jamiyatdagi ta'sirlar o'smirlarning fikrlash tarzi va dunyoqarashini shakllantiradi. Psixologik nuqtayi nazardan, o'smirlar jamiyatdagi muhitdan sezilarli darajada ta'sirlanadi. Masalan, ilmiy faoliyatga qiziquvchi yoki ijodiy tafakkurga ega do'stlar orasida bo'lish o'smirlarning kognitiv rivojlanishiga ijobiy ta'sir qiladi.

Texnologiyaning ta'siri (55%) esa, zamonaviy davrda juda muhim masala. Axborot texnologiyalarining keng tarqalishi o'smirlarning bilish qobiliyatiga ham foydali, ham zararli ta'sir qilishi mumkin. Agar texnologiya to'g'ri yo'naltirilsa (masalan, ilmiy resurslar, onlayn ta'lim platformalari orqali o'rganish), bu o'smirlarning bilimni kengaytiradi. Aksincha, haddan tashqari ko'ngilochar kontent iste'moli esa diqqatning pasayishiga va yuzaki fikrlashga olib kelishi mumkin.

Kognitiv rivojlanishni qo'llab-quvvatlashning samaradorligi

2-jadval. Kognitiv rivojlanishni qo'llab-quvvatlash usullarining samaradorligi

Usul	Natijaviylik darajasi (%)
Kitob o'qish va tahlil qilish	85%
Mantiqiy o'yinlar	75%
Dasturlash va texnologik bilimlar	70%
Ilmiy tajribalar va guruh ishlari	80%

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, o'smirlarning tafakkur qobiliyatini rivojlantirishda kitob o'qish, ilmiy tajribalar va mantiqiy o'yinlar eng samarali vositalar hisoblanadi.

Kognitiv rivojlanishni qo'llab-quvvatlash usullarining samaradorligi jadvalida kitob o'qish va tahlil qilish (85%) eng yuqori natijaga ega. Kitob o'qish psixologiyada tafakkurni

chuqurlashtirish, xotirani mustahkamlash, empatiya va tahliliy fikrlashni rivojlantirish vositasi sifatida qaraladi. O'smirlar kitob o'qish jarayonida turli nuqtayi nazarlarga duch kelib, o'z fikrini shakllantirishga o'rganadi.

Ilmiy tajribalar va guruh ishlari (80%) – o'rganilgan bilimlarni amaliyotda qo'llash va tajriba orqali mustahkamlashni ta'minlaydi. Piagening kognitiv rivojlanish nazariyasiga ko'ra, o'smirlar tajriba va faoliyat orqali eng yaxshi o'rganadilar. Ilmiy tajribalar ularga natijalarga erishish, sabab-oqibat munosabatlarini tushunish va muammolarni hal qilishni o'rgatadi.

Mantiqiy o'yinlar (75%) – mantiqiy tafakkurni rivojlantirishning samarali vositasi. Bunday o'yinlar o'smirlarning diqqatni jamlash qobiliyatini oshiradi, muammolarga yangicha yondashishga yordam beradi va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantiradi.

Dasturlash va texnologik bilimlar (70%) – bugungi kunda muhim sohalardan biri. Psixologik jihatdan dasturlash mantiqiy fikrlash, analitik tafakkur va muammolarni tizimli hal qilish qobiliyatini oshiradi. Ayniqsa, texnologik rivojlanish davrida bu ko'nikmalar o'smirlarning kasbiy kelajagi uchun muhim ahamiyatga ega.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki: O'smirlik davrida kognitiv rivojlanishga eng katta ta'sir ta'lim sifati (75%) va oilaviy muhit (65%) orqali yuzaga keladi. Texnologiyalar va ijtimoiy muhit ham o'smirlarning fikrlash qobiliyatiga muhim ta'sir ko'rsatadi. Kognitiv rivojlanishni qo'llab-quvvatlash uchun mantiqiy o'yinlar, kitob o'qish va ilmiy tajribalar samarali usullardan biri hisoblanadi. Oilaviy tarbiyada intellektual muhitni shakllantirish o'smirlarning kelajakdagi muvaffaqiyatiga katta ta'sir ko'rsatadi. Oilalarda intellektual muhit yaratish: Farzandlar bilan kitob o'qish, ilmiy muhokamalar qilish va ularning fikrlash jarayonini qo'llab-quvvatlash muhim.

Ta'lim sifatini oshirish: O'quvchilarga tanqidiy fikrlashni o'rgatish, amaliy mashg'ulotlarni ko'paytirish va ilmiy izlanishlar olib borishga rag'batlantirish kerak. Texnologiyadan samarali foydalanish: O'smirlarni foydali onlayn resurslar, dasturlash va ta'lim platformalaridan foydalanishga yo'naltirish lozim. Mantiqiy va strategik o'yinlarni rivojlantirish: Sudoku, shaxmat, muammolarni hal qilishga yo'naltirilgan o'yinlar va interaktiv topshiriqlar orqali tafakkurni kuchaytirish tavsiya etiladi. Ijtimoiy muhitni yaxshilash: O'smirlarga intellektual va ijodiy muhit yaratib berish, ularni ilmiy guruhlariga yoki iqtidorli tengdoshlari bilan birga ishlashga undash zarur. Bu tavsiyalar asosida o'smirlarning kognitiv rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatish mumkin. Yaxshi ta'lim, to'g'ri oilaviy tarbiya va foydali intellektual faoliyat ularning kelajakdagi muvaffaqiyatiga yo'l ochadi.

References:

Используемая литература:

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Vigotskiy L.S. (1983). *Rivojlanish psixologiyasi*. Moskva.
2. Bronfenbrenner U. (1979). *Ekologik tizimlar nazariyasi*. Nyu-York.
3. O'zbekiston Respublikasi Qonunlari: *Nogironligi bo'lgan shaxslarni qo'llab-quvvatlash to'g'risida*.
4. UNICEF (2021). *Nogiron bolalar uchun ta'lim tizimi rivojlanishi bo'yicha tadqiqotlar*.
5. Anvarovna, A. S. (2023). *Constructions (models) of social intelligence in future English*

language teachers. *Horizon: Journal of Humanity and Artificial Intelligence*, 2(4), 169-172.

6. Umirovich, A. O., & Anvarovna, A. S. (2023). Views of thinkers on issues of family and family relations. *Horizon: Journal of Humanity and Artificial Intelligence*, 2(5), 508-511.

7. Anvarovna, A. S. ., & Kahharova. (2024). SOCIAL-PSYCHOLOGICAL ADJUSTMENT OF FIRST YEAR UNIVERSITY STUDENTS. *JOURNAL OF EDUCATION, ETHICS AND VALUE*, 3(1), 230-234. Retrieved from <https://jeev.innovascience.uz/index.php/jeev/article/view/439>

8. Atakhujaeva, S. (2023). CONSTRUCTIONS (MODELS) OF SOCIAL INTELLIGENCE IN FUTURE ENGLISH LANGUAGE TEACHERS. *Horizon: Journal of Humanity and Artificial Intelligence*.

9. Nortoji Jumayevich Eshnaye, & Shahlo Anvarovna Atakhujaeva (2021). SELF-DESTRUCTIVE BEHAVIOR AND ITS ESSENCE. *Academic research in educational sciences*, 2 (CSPI conference 1), 371-375.

10. Ataxo'jayeva, S. (2023). EMPIRIAL FOUNDATIONS OF THE STUDY ENGLISH TEACHERS'SOCIAL INTELLIGENCE.

11. Mirzamurodovich, F. M. (2023). CONCEPTS OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF PSYCHOLOGICAL LITERACY IN CONTINUOUS EDUCATION. *Horizon: Journal of Humanity and Artificial Intelligence*, 2(5), 495-497.

12. Fayzullayev, M. M. (2023). PSYCHOLOGICAL LITERACY AND ITS ASSESMENT OF IN YOUTH. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(6 SPECIAL), 170-172. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/3358>

13. Fayzullayev , M. . (2024). INTRODUCING PSYCHOLOGICAL LITERACY. Академические исследования в современной науке, 3(22), 32-35. извлечено от <https://econferences.ru/index.php/arims/article/view/16795>

14. Fayzullayev, M. (2023). O'SMIRLARDA PSIXOLOGIK SAVODXONLIK KONSTRUKSIYALARI. Академические исследования в современной науке, 2(19), 129-133. извлечено от <https://www.econferences.ru/index.php/arims/article/view/7963>

15. Nortoji Jumaevich Eshnev, & Mirzaodil Mirzamurodovich Fayzullayev (2021). DISCRIMINATION IN EDUCATION. *Academic research in educational sciences*, 2 (CSPI conference 1), 550-553.

16. Ataxo'jayeva S. A. O 'QITUVCHILARINING SOTSIOLINGVISTIK XUSUSIYATLARI //Academic research in educational sciences. – 2023. – T. 4. – №. TMA Conference. – C. 111-115.

17. Ataxo'jayeva S. A. et al. INGLIZ TILINI O'RGATISHDA LOYIXA ISHINI TASHKIL QILISHNING AFZALLIKLARI //Science and Education. – 2020. – T. 1. – №. 1. – C. 403-406.

18. Fayzullayev M. M. DISCRIMINATION IS A VIOLATION OF HUMAN RIGHTS AND IS A PROBLEM FOR STUDENTS, ESPECIALLY IN TIMES OF PSYCHOLOGICAL CHANGE //INTERNATIONAL CONFERENCE ON LEARNING AND TEACHING. – 2022. – T. 1. – №. 4. – C. 429-431.

19. Fayzullayev M. M. Psixologik savodxonlik o 'rta maktab o 'quvchilarini ijtimoiylashtirishning psixologik-pedagogik sharti sifatida //Educational Research in Universal Sciences. – 2023. – T. 2. – №. 15. – C. 398-400.